

kommunikációt, magányos ember legfeljebb önmagával dialogizál, például akkor, amikor felébred egy ijesztő vagy titokzatos álomból. Az ellenfelek kiváltják a szerelmesek ügyességét, ravasz reakcióit és beszédeit, akik viszont támogatják őket, mint Knémón és Kalaszirisz, megerősítik az olvasó bizalmát, hogy végül mégis minden jóra fordul majd. Különösen jelentős Kalaszirisz szerepe, hiszen ő egy idősebb, bölcs és mélyen vallásos férfi. Bár Gyöngyösi művének címében csak a női főszereplőt említi, feministák megjegyezhetnék, hogy Héliodórosz regénye is a férfiak szempontját helyezi előtérbe, hiszen Kharikleia mellett az egyetlen fontosabb nő a cselekmény elején megölt Thiszbé. (Lásd Renate KROLL, Margarete ZIMMERMANN, *Feministische Literaturwissenschaft in der Romanistik*, Stuttgart, Metzler, 1995; ill. *A nemek és a kultúra* c. tanulmányomat *A jelen* c. kötetemben, Pozsony, Kalligram, 2003.)

Jankovics József kitűnő utószavában az *Új életre hozott Charicliával* kapcsolat-

ban arra is felhívja a figyelmet (513–514), hogy a költő legfinomabb lélektani megfigyeléseit ebben a művében (és különösen a végén) találhatjuk. Jankovics egyébként ebben az utószóban nagyjából mindent megírt, ami lényeges. Én tehát arra szorítkoztam, hogy felvessem a narratív retorika problémáját, melynek kidolgozása természetesen egy egész könyvet venne igénybe.

És végül talán még egy kérdés: érthető, hogy Gyöngyösi, a költő, aki egyébként is rimes példákat követett, maga is versbe szedte Héliodórosz prózáját. De voltaképpen mi történik akkor, amikor prózát versbe ültetünk át? A fordított megoldás könnyebben elképzelhető – magyarul meg is történt Vergilius esetében –, hiszen a prózában közelebb maradhat a fordító az eredeti szöveg jelentésbeli árnyalataihoz, nem kényszerül a rím és a metrum kedvéért időnként a pontos jelentéstől eltérni. Erre a kérdésre azonban nincs válasz, hiszen Gyöngyösi nem Héliodórosz eredeti prózáját szedte versbe.

Kibédi Varga Áron

RÉGI MAGYAR PRÉDIKÁCIÓK 16–18. SZÁZAD.

EGYETEMI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Összeállította Szelestei N. László, Budapest, Szent István Társulat, 2005, 468 l.

Szelestei Nagy László bőséges válogatása igen fontos helyet foglal el a prédikációirodalom újrafelfedezésének néhány évtizede zajló folyamatában. Úgy vélem, bizonyos szempontból a józan középútat valósítja meg. Egy könyvismertetés keretei között nincs mód annak részletes elemzésére, hogyan került egyre inkább előtérbe e „kitagadott irodalom” sokáig elfelejtett műfaja. A szóban forgó szöveggyűjtemény helyét keresve legalább röviden mégis

vázolni kell azokat a tendenciákat, amelyekhez viszonyítva jelentősége meghatározható.

Hosszú szünet után az 1970-es évek közepétől az egyházi beszéd ismét megjelent mind az irodalomtudományi kutatásokban, mind a szélesebb közönség számára szóló kiadványokban. Tarnai Andor kritikátörténeti munkássága nyomán a prédikáció mint meghatározott követelményrendszernek megfelelő, szabályozott irodalmi mű-

faj felkeltette a szakma érdeklődését. Bitskey István monográfiája Pázmány prédikációiról akár a második világháború előtt, akár az azt követő évtizedek ideológus szemléletéhez képest merőben új megvilágításba helyezte az anyagot. Tarnai örökségéhez kapcsolódva és Bitskey környezetében – Madas Edit, Bárczi Ildikó, Kecskeméti Gábor, illetve Imre Mihály, Győri János, Oláh Szabolcs, Gábor Csilla, Tasi Réka, Csorba Dávid és mások jóvoltából – értékes eredmények születtek nemcsak a középkor, hanem a későbbi korszakok vonatkozásában is. A szövegek értelmezésében a hagyományos filológia és a modern irodalomelmélet egyaránt szerepet kapott. A külföldi hatások feltérképezése, a retorikai elemzések, a művelődés- és eszmetörténeti összefüggések komplexitásának feltárása megtermékenyítően hatott a kutatók újabb nemzedékére.

A vizsgálódások jellemzően egy-egy szerző munkásságához kapcsolódtak, amint ezt figyelemre méltó tanulmányok hosszú sora bizonyítja. Monografikus összefoglalások is születtek: Kecskeméti Gábor a halotti beszéd műfaját – sok egyéb mellett – a történeti kommunikációelmélet módszerével vizsgálja. Olyan kötet is jelent meg, amelyben egy adott időszak egyházi retorikájának kézikönyvei nyomán rajzolódnak ki a prédikációk elméleti tudnivalói. A tanulmányokban és a nagyobb lélegzetű összefoglalókban magukat a szövegeket legfeljebb egy-egy hosszabb-rövidebb idézet képviseli, az elmondottak alátámasztására.

Az irodalomtörténeti jelentőségű értékelések mellett az anyag újraolvasása nem ritkán kisebb-nagyobb szövegkorpuszok kiadásával járt együtt. Gábor Csilla Káldi-könyvében a függelékben közölt prédikációk teszik követhetővé a monografikus

részben kifejtett elemzéseket. Máskor fordítva alakultak a terjedelmi arányok: a szövegkiadáshoz készült kísérőtanulmány, ahogyan ezt Győri János Nagyari Benedek- vagy Heltai János Alvinczi-kiadásának példája is mutatja.

A tudományos kutatás megélénkülése mellett az olvasók szélesebb rétegei is megismerkedhettek a régmúlt századok prédikációival. Kiemelkedő szerepet játszott az érdeklődés felkeltésében Lukácsy Sándor. Ő írt a legtöbbet a hajdan volt szerzőkről olyan tanulmánykötetekben és folyóiratokban, amelyeket nem csak a szűk szakma olvasott. *Zengedező sípszó* című szemelvénygyűjteményében bőséges válogatást közölt a régi magyar egyházi irodalomból. Más hasonló népszerűsítő összeállítások is napvilágot láttak. V. Kovács Sándor szerkesztésében magyar fordításban jelentek meg részletek Temesvári Peltárt beszédeiből, *Monda nekik egy példázatot* címmel protestáns egyházi beszédek exemplumaiból válogatott Szabó Lajos, a *Csudatörténetekben* Sinkó Ferenc katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből adott közre szemelvényeket. Pázmány-kiadás több is készült.

Mind a szaktudományos, mind a népszerű munkák magukban hordozzák a jellegükből adódó szélsőségek lehetőségeit. A túlságosan is szakszerű okfejtések könnyen emelkedhetnek olyan magasságokba, ahová már nehéz követni őket. A közérthetőséget célzó leegyszerűsítések pedig az anyag csonkításával járnak. Sokszor csak kiragadott részletek láttak nyomdafestéket; Pázmány prédikációiból készült olyan válogatás, amelyben nem szerepel a kiindulásul szolgáló szentírási szakasz, és a latin szövegrészek a bibliai és egyéb hivatkozásokkal együtt elmaradnak.

Mindezeket a szélsőségeket Szelestei Nagy László összeállítása gondosan ki-küszöböli. A bevezető részek rövidek: a szerkesztő összesen hat lapnyi terjedelemben szól a kiadás szempontjairól és a prédikáció műfajának legfontosabb tudnivalóiról. Ugyanakkor a kötet végén a pontos bibliográfia maradéktalanul eleget tesz a szakszerűség követelményeinek. Minden szerzőről megtudhatjuk az életrajzi alapadatokat, a szövegközlés forrását, a kapcsolódó legfontosabb szakirodalmat. Az utolsó lapokon a szerkesztő részletes bibliográfiai adatokkal közli az egyes szerzőknél csak rövidítve feltüntetett hivatkozásokat, összesen 154 tételt. Ez az irodalomjegyzék nélkülözhetetlen kiindulópont minden további kutatáshoz az adott területen.

A kötet gerince a közel félezer lapnyi szöveggyűjtemény. Az 1620 körül keletkezett dramatikus karácsonyi prédikáció ismeretlen alkotójával együtt pontosan fél száz szerző munkásságából kapunk ízelítőt. Vannak, akik két-három darabbal is szerepelnek, így a válogatás összesen 73 prédikációt tartalmaz.

Az időhatárok csaknem teljes terjedelmében átfogják az alcímben megjelölt három évszázadot. A legrégebbi szemelvény az 1526–27-ben keletkezett Érdykódexből való; Simon Máté pálos szerzetes prédikációja pedig 1805-ben jelent meg. Az összeállítás átfogó, reprezentatív képet ad a számításba vehető anyag sokféleségéről, a felekezeti, a földrajzi és a tematikus megoszlást, az egyházi és világi társadalom rétegzettségét illetően egyaránt. Evangélikus és református lelkészek, tanárok, katolikus plébánosok és kanonokok éppúgy helyet kapnak, mint katolikus, református és unitárius püspökök, vagy pálos, ferences és jezsuita szer-

zetesek, összességükben a történelmi Magyarország sok jeles városából. Irodalmunk első vonalát olyan szerzők képviselik, mint Bornemisza Péter vagy Pázmány Péter, de szerepelnek azok is, akiket az utóbbi évtizedekben fedezett fel vagy állított ismét előtérbe a kutatás: így például Csete István, Csúzy Zsigmond, Gyalogi János, Káldi György, Kelemen Didák, Kulcsár György, Medgyesi Pál, Sóvári Soós Kristóf, Telegdi Miklós – hogy csak néhány nevet emeljek ki a hosszú sorból. Bevezetőjében a szerkesztő, Szelestei Nagy László felhívja a figyelmet azokra a szerzőkre, akiket a szakirodalom eddig egyáltalán nem tartott nyilván.

Hitelesen tükrözi a válogatás a prédikációirodalom jellemző témáinak arányát. A legtöbb darab természetesen a különféle egyházi ünnepekhez kapcsolódik, az egyházi év nevezetes alkalmaihoz vagy egyes szentekhez. Olvashatunk jó néhány halotti beszédet is. Bizonyos esetekben valamilyen fontos esemény szolgáltatott okot a bibliai textus magyarázatához. Ilyen Pósházi János prédikációja a sárospataki kollégium Gyulaféhevárra településekor, 1672-ben, vagy Szabó István Pozsonyban, 1750-ben elmondott beszéde „a Szent István király neve alatt felállatott felséges társaság” megalapításakor. Előfordul, hogy alkalomtól függetlenül egy-egy erény méltatása vagy éppen valamely bűn kárhoztatása a cél. Az előbbire példa Köleséri Sámuel fejtegetése a kegyes élet vállalásáról, az utóbbira Decsi Gáspár kirohanása „a táncnak undok volta” és Szenci A. Pál dörgedelmei a „semmirekellő és sok gonosszal megrakodott” részegesek ellen.

Az összegyűjtött anyag elrendezéséhez a szerkesztő a legegyszerűbb és talán a legtárgyilagosabb elvet választotta. Le-

mondva a keletkezés időrendje, a szerző felekezeti hovatartozása, a prédikáció témája vagy bármilyen más szempont szerinti csoportosításról, a szövegek folyamatos egymásutánját íróik nevének betűrendje határozza meg, Alexovics Vazultól Zvonarics Mihályig.

Ez az elrendezés is hangsúlyozza, hogy Szelestei Nagy László legfőbb célja a szövegek elfogulatlan közreadása, semmilyen megfontolás alapján nem kívánja befolyásolni az olvasót. Ő maga is tisztában van vele, hogy az anyag színvonala nem egyenletes. *Bevezetőjében* így ír: „...a prédikálásra készülő papnak [...] irodalmi formába kellett öltöztetni a mondandót. Ez az irodalmiságra törekvés (néha jobban, máskor kevésbé sikerülten) valamennyi közölt szövegünkön nyomot hagyott.” A szerkesztő mindazonáltal leszögezi: „...nem jellemeztük a kötetben szereplő szerzőket, nem minősítettük a közölt prédikációkat. Azt szeretnénk, ha a felfedezés és minősítés az olvasóban születne meg.”

A szövegek sajtó alá rendezése során a szerkesztő a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen működő speciális kollégium tagjait – Bartha Zsuzsanna, Devecseri Andrea, Kálmán Péter Peregrin, Kiss Adrienn, Maczák Ibolya, Pekarik Zita és Martí Tibor – irányította. Az alap minden esetben az eredeti nyomtatvány vagy – öt esetben – kézirat, de feltüntették az egyéb kiadásokat is. Ezek néhány kivételtől eltekintve vagy a 19–20., vagy a 20–21. század fordulóján keletkeztek, az utóbbiak a fentebb említett újrafelfedezés jegyében. A kiadás során a kötet munkatársai a különféle előzményektől függetlenül szigorú következetességgel jártak el. A válogatás csak teljes prédikációkat tartalmaz, ha járulékos szövegek is tartoznak hozzájuk –

az elmondás körülményeinek leírása, imádságok, énekek –, azokkal együtt. A teljesség magában foglalja a szöveg közti és a marginális megjegyzéseket is, mindkettőt kisebb betűkkel szedve, az utóbbiakat a szöveg megfelelő helyére illesztve. A prédikációk és tartozékaik mai helyesírással olvashatók, de ha valaki éppen az eredeti ortográfiát szeretné tanulmányozni, a hivatkozások alapján könnyen megtalálhatja a forrást. A hasonló lapok nemcsak hangulatfestésként szolgálnak, hanem bemutatják az eredeti írásképet, tipográfiai megoldásokat is.

A közreadott anyag hatalmas művelődéstörténeti tárházként is szolgál. Ahogyan a szerkesztő írja *bevezetőjében*: „Miközben a hagyomány – ókori (bibliai és antik) és későbbi történetek, élethelyzetek képei, történetei – megmaradnak, ehhez idomulva a prédikáció keletkezésének kora válik elevenné. Nemcsak azért tudunk meg sokat a prédikáció koráról, mert sok maradt ránk belőlük, hanem azért, mert bennük az élet minden területéről szó esik.”

Egy irodalomtörténeti szakfolyóirat hátsóbjain különösen fontos a szóban forgó kötet hasznosságának méltatása az irodalomtudomány számára. A szakember könnyen fel fogja fedezni, mely vonatkozások kapcsolódnak leginkább kutatási területéhez. Hogy csak egy-két példát említsék: az egyes szerkezeti részek megnevezése sok korábbi kiadásból kimaradt, most viszont pontosan tanulmányozható, hogy a diszpozíció mely elemeit látták szükségesnek feltüntetni a szerzők, hogyan hangsúlyozták a beszéd szilárd vázát, hogyan építették fel a gondolatmenetet, az érvelés logikáját. A részek megnevezése esetenként a latin és a magyar egyházi retorikai szakszókincs összefüggéseit is

megvilágítja. A prédikátorok gyakori ön-reflexiói, melyek során következetesen számon tartják, hogyan haladnak az előre felvázolt szerkezet szerint, ugyancsak fontos adalékok a kritikátörténet számára.

Másik példa: a Szentírás metaforikus kifejezőmódjával kapcsolatban a szerkesztő bevezetőjében idézi Sylvester János jól ismert szavait. Jómagam régóta keresem, hogyan élnek tovább „az illen beszédnek neméről” alkotott elképzelések a magyar irodalmi gondolkodásban. A Sylvester-féle „lelés”, Balassi „inventio poeticája”, Gyöngyösi „leleményes toldalékai” és „poétai költeményei” megannyi meggondolandó szempontot vetnek fel a nyelvi megformálás teremtő ereje, fikció és valóság, história és fabula kérdéseivel kapcsolatban. Különösen izgalmas az átjárás a hétköznapi realitások leképezése és a költő által létrehozott öntörvényű világ, a „tulajdon jegyzisben vett”, elsődleges jelentés és az átvitt értelemben használt kifejezések, „a magyar poézis” között.

Telek József 1769-ben megjelent, Sarlós Boldogasszony ünnepére írott prédikációjában a következőket olvashatjuk: „Tetszik nékem ama híres *fabulák* szerzésében gyönyörködő *poétáknak* egy lelemények. Ezek, a *Juno* isten ábrázolásaiban játszadozván azt képzették vala, hogy némely tiszta lilomszál az égből alácsöpögő téjesők között, mint valami égi magból nevedett volna, azért is sommás szóban azt írták vala felibe: *Coelesti semine natum*. Égi magból született. Akárhová igazgassák a poéták ábrázoló leleményeket, én azonban az ábrázolást valóságra fordítván, azt biztosan állatom, hogy a mai völgyek liliuma s tiszta gyöngyvirágszála, a *Júdea*

hegyes tartományok völgyein utazó *názáreti Szűz Mária*, oly egyetlen egy völgyi lilium s gyöngyvirágszál volt, aki *coelesti semine natum*: mint valami édes téjesők s kegyelmek csöppei között, merő égi magból származott, és a földnek mocska nélkül, tejes tisztaságban nevedett.” Az idézet önmagáért beszél, nem szükséges hosszasan méltatni elsőrangú kritikátörténeti jelentőségét.

Amint láthatjuk, a válogatás a tudományos kutatás különféle irányaihoz szolgálhat kiindulásul. Meglehetősen derűlátásról tanúskodik az „egyetemi szöveggyűjtemény” meghatározás, ami a műfajt tanulmányozó hallgatóságot feltételez. Sőt a rövid bevezetőben felsejlik az egyetemisták számára elkészítendő, szlovák, német és latin nyelvű prédikációkat közreadó füzet sorozat terve, a magyar anyaggal való összehasonlíthatóság kedvéért. A kötet létrejötte bizonyítja, hogy ilyen hallgatók nem csak a fantázia világában létezhetnek. Ha a jelenlegi és leendő kutatók mellett még „a régi magyar irodalom és művelődéstörténet iránt érdeklődők” szélesebb rétegeinek figyelmére is lehet számítani, a nagy munka összeállítása és megjelentetése nem volt hiábavaló. Még pontosabban: nélkülözhetetlen segédkönyv mindazok számára, akik a régiségről – az adott esetben a régi magyar prédikációkról – nemcsak a modern irodalomelmélet gyorsan múló divatirányzataira támaszkodva, hanem az évszázadok próbáját kiálló, minden korszakbeli olvasót megszólítani képes szövegek alapján szeretnék gyarapítani ismereteiket.

Bartók István